

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

2010 VASARIO 13 d.

DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

Nr. 30(7)

Drąsa būti laisvu

1918 m. vasario 16 d. iškiliausių to meto Lietuvos vyrų parašais buvome amžiams įpareigoti ne tik atkurti, iškovoti, bet ir išpuoselėti valstybės laisvę. Tai nesibaigiantis kūrybinis procesas, pareikalavęs daug aukų, reikalaujantis visų pastangų ir jėgų šiandien.

Kaip ir žydų tauta, išsivadavusi iš Egipto vergijos, mūsų tauta iškart netapo laisva. Reikėjo nueiti ilgą kelią iki Pažadėtosios žemės. Vienas baisiausių išbandymų, ištikusių šiame kelyje – aukso veršio garbinimas. Tik atlaikiusieji šį išbandymą gavo laisvę – nesutapatindami laisvės su pinigais, su nauja vergija.

Laisvė kurti atveria ir laisvę kurti aukso veršiu. Tai niekuo nesiskiria nuo kūrybos, skirtos okupantui pagarbinti. Ir atlygis vienodas – materialinės gėrybės. Taigi laisvė iškėlė kur kas daugiau klausimų, nei buvo iškėlusį nelaisvė. Ten viskas buvo aišku – noriu būti laisvas ir to siekiu. Gyvenimą ir kūrybą pašvenčiu šiam tikslui.

Bet štai aš – laisvas. Kas gi toliau?..

Nėra uždraustų temų, uždraustų išraiškos formų. Kurk, ką tik nori ir kaip nori. Štai čia ir paaiškėja, ko kas yra vertas. Lengviausia būtų susirasti išorinių priešų ir su jais kovoti, konkuruoti, taip save apgaudinėjant, neva kovojau už kūrybos laisvę ir tiesą...

Tačiau išorinis priešas – tik saviapgaulė, nes jį nesunku įveikti, pavyzdžiui, gerai įvaldžius Ezopo kalbą: gali kalbėti apie ką nori, kalbėti laisvai. Bet ar turiu ką pasakyti?.. Štai čia ir iškyla pagrindinė laisvės sąlyga ir užduotis – išlaisvinti save nuo vergo savyje, be baimės atsiverti tiesai. Be prietarų ir išankstinių nuostatų pažvelgti į žmogų savyje, nes tik tai, kas labai asmeniška, yra ir visuomeniška, tik tai mums atveria galimybę susikalbėti. Tai vartai į laisvę.

Bet tam reikia drąsos. Tačiau kūrėju būti neprivalai. Neturi drąsos visiškai atsiverti – ir nereikia, niekas neverčia būti kūrėju. Tapk meno vartotoju ir padėk įgyvendinti kito žmogaus kūrybines idėjas. Tai ne mažiau reikalinga tautai ir tėvynei, kad apsisaugotume nuo laisvai, be cenzūros plūstančių savų ir svetimų „kūrinių“ iš seniai laisvų šalių. „Kūrinių“, skirtų aukso veršiu pagarbinti.

Laisvė – tai laisvas pasirinkimas, kai renkantis reikia ne tik žinių, bet ir drąsos pasakyti, kad tai, kas kitų garbinama, nebūtinai yra vertinga. Nebijoti minios nuomonės – laisvo žmogaus privilegija. Šią privilegiją gauna tik laisvas žmogus laisvoje šalyje.

Taigi norėčiau paklausti – ar politiškai nepriklausoma šalis jau laisva?.. Ar šalis, kurioje tiek daug netiesos, jau laisva?.. Ar jos meninkams užtenka drąsos būti laisvais?..

Laisvė – tai kasdienis klausimas, kasdienis naujas atsakymas, jos negalima išmokti kaip himno – atmintinai ir visiems laikams.

Petras Mendeika

Juozas Zikaras. Laisvė.

LAISVĖ

Aš jau nepakeliu minčių apie tave!
Kaip obelis, apsinkusi nuo vaisių,
Užlaužiu tragiškai nusvirusias rankas,
O tu sakai: „Stovėk, kaip stovi laisvė!“

Tai uždaryk mane, Tėvyne, savyje,
Kaip giesmę gerklėje mirtis uždaro,
Taip, kaip uždaro vakarą naktis,
O tu man atsakai: „Aš – tavo laisvė!“

O nesibaigianti kelionė į tave!
Jau kaip akmuo šalikelėj suklupeš
Aš pilku vakaru lyg samanom dengiuos,
O tu sakai: „Eik taip, kaip eina laisvė!“

Justinas Marcinkevičius

Kitame numeryje:

- Pokalbis su rašytoju ir dailininku Kęstučiu Kasparavičiumi.
- Lino Brogos fotografijos.
- Aido Marčėno poezija.

Redaguoja **Renata Šerelytė** rainbow.vilnius@gmail.com
Maketuoja **Jonas Kuprys**

Šio šeštadienio *Kultūros* turinys

- 1-as psl. **Petras Mendeika**. Drąsa būti laisvu.
- 2-as psl. **Stasys Goštautas**. Užrašai iš Bostono: V. Igną prisimenant.
- 3-as psl. **Poezija laisvei ir Lietuvai**.
- 4-as psl. **Vilis Normanas**. Ar Lietuva – postmoderni valstybė?
- 5-as psl. **Anelė Butkuvienė**. Seselė Levutė.
- 6-as psl. **Aleksandras Jakubonis**. Pasėliai lietuviškos spaudos dirvonuose.
- 7-as psl. **Raimundas M. Lapas**. Jo knygos buvo kinas.

Užrašai iš Bostono: Vytautą Igną (1924–2009) prisimenant

STASYS GOŠTAUTAS

Kol nepažinojau Vytauto Igno asmeniškai ir kol netapome draugais, rašyti buvo lengva, nes jo menas, pilnas lietuviškos (turėčiau sakyti, žemaitiškos) tautodailės ir tautosakos, buvo prieinamas ir suprantamas. Dabar, lygiai po metų (Vytautas iškeliavo anapilin vasario 18 d.), reikia paminėti iškeliavusį draugą. Tai buvo linksmas juokdarys, dažnai kaip klounas mokėdavo nušnekėti, visada besišypsantis, visada ko nors ieškantis. Dar teko pasimatyti vieną kartą Lietuvoje ir, aišku, daug kartų Giraitėje – taip vadina ma ta žavinga vieta, kur pusė tuzino lietuvių rado ramybę.

Beveik visų išėivijos rašytojų ir dailininkų akys ir siela kryo į gimtinę, ir veikiausiai ne dėl to, kad jie neturėjo kito pasirinkimo. Niekas jų iš tėvynės neišvijio, jie pabėgo patys, nes kitaip būtų atsidūrę Sibire. Lietuva mus visus traukia. Gal valdžia ir teismai joje nėra mums įprasti, o vietinių nemandagumas kartais šokiruoja, bet taip miela – įdomu, kodėl? – toje Lietuvoje, kur teko gyventi. Nuostabu, kad beveik visi išėivijos menininkai laikė savo pareigą palikti savo kūrybą Lietuvai. Tai prasidėjo su M. K. Čiurlioniu ir tęsiasi toliau. Kai pagalvoju, kiek meno ir literatūros buvo

Vytautas Ignas.

V. Maželio nuotr.

sugrąžinta – tiksliau, atiduota Lietuvai – tai reikia tik stebėtis dovanotojų dosnumu. Dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys gali tik šypso-tis, matydamas tiek daug dovanotų meno kūrinių. Bet iš tikrųjų – tai nieko nuostabaus. Štai Fernando Botero prieš penkerius metus paliko didelę savo tapybos dalį Bogotos ir Medellino muziejams. Šiandien ta kolekcija yra daugiausia lankoma. Kai prieš metus buvome su Vyta Bogotoje – vyko PEN klubo kongresas – aplankėme tą muziejų ir padėkojome dailininkui už tokį dosnumą. Jis galėjo palikti savo tapybą bet kuriam pasaulio muziejui, bet pasirinko vargingą kraštą, savo tėvyne, pilną smurto ir neteisybės. Panašiai pasielgė Pablo Picasso: po generolo Franko mirties paliko Katalonijos sostinei Barselonai įspūdingą savo darbų kolekciją.

Tačiau grįžkime prie mūsų draugo, išėjusio nesugrįžti. Pirmą kartą apie jį rašiau angliškai į „Lituanus“, 1963 m. Tada mane jaudino jo vaizduojamas žmogus grafikoje. Ten tiek daug žmogaus visokiausiose formose, tiek daug aliuzijų į žemaičius, kad nustebeęs parašiau: „Tai vienas iš ne daugelio mūsų grafikų, atsidavusių dirbti su žmogumi“. Žmogaus pilna visoje jo tapyboje ir grafikoje. Jis tiesiog negali nieko kito drožinėti. Kiti mūsų dailininkai, pavyzdžiui, Čiurlionis, vengė žmogaus arba piešė tik jo siluetą, o Ignas visur pristato žmogaus biustą: veidas su ilga nosimi, akys kaip kavos pupelės. Sakė, kad visi šie biustai yra jo autoportretai – jo rūpesčio ir meno centras. Jie dažniausiai būna be rankų ir beveik visados be kojų, ir jie kartojasi 200 kartų. Tiek, sakė Ignas, yra jo sukurtos grafikos, nors jis niekada to tiksliai nežinojo, be to, jam tie skaičiai visai nerūpėjo.

Vytauto dailė veikiausiai ateina iš žemaičių tradicijos, kur dailininkai primityvistai piešdavo, drožinėdavo, lipdydavo tai, ką matydavo. Nesakau, kad dailininkai – iš „liaudies“ (tas žodis sudarkytas sovietinės ideologijos), mieliau vartočiau sąvoką „primityvistinis menas“, nes pastarasis reiškinys paplitęs visose tautose, tad galima šią sąvo-

ką vartoti laisvai ir drąsiai. Įdomiausia, kad primityvistinis menas panašus ir skirtingas kiekvienoje tautoje ir kiekviename amžiuje, bet pagrindiniai akcentai – tautosaka ir tautodailė – visur panašūs.

Šiandien minime Vytauto mirties metines – reikia pripažinti, kad pasiilgome jo. Iš visų mūsų grafikų jis buvo mažiausiai intelektualas, nors visada buvo įdomus pašnekovas. Jo darbai – drobės, akrilas, akvarelės, medžio ir lino raižiniai. Pradėčiau nuo grafikos, *par excellence*: imkime V. Igną, P. Augių, V. Petravičių, dar pridėkime nepaprastai gaivalingą visų menų menininką V. K. Jonyną, ir išėitų puiki ketveriukė. Visai kitai kategorijai priklauso Pranas Gailius, Žibuntas Mikšys ir Romas Viešulas.

Ignas labai išsižiūrėjo į primityvistinį žemaičių sakralinį meną, kurio pavyzdžių apstu beveik kiekvienoje kaimo bažnytelėje. Tipiška, kad Igno medžio ir lino raižiniai perkrauti juodų ir baltų linijų ir taškų, ir tiesiog nežinai, kur akį mesti, nes visa grafika yra pilna žmonijos ir daiktų, nepaliekant akiai kur nusiraminti. Imant visumą, kur simboliai ir žmogaus figūros kartojasi, Ignas yra labai turtingas, bet gal ir varginantis, nes kiekvieną dalį – ir jų būna net dešimt – galėtų spausdinti kaip atskirą graviūrą. Gal mažiau būtų geriau. Bet tai Igno stilius, jis kitaip nemokėjo – tai iš dalies suteikia jam naivaus originalumo.

Antroje vietoje – Igno akvarelės, nepaprasto naivumo ir pasakiško spalvingumo. Ir vėl ornamentika užima svarbiausią vietą – tai gražus pasakų pasaulis, kur karaliauja angeliukai ir juokdariai. Ir vėl, kaip ir Čiurlionio darbuose, angelai skraido visur aplink paveikslą. Ignas natūraliai ir su skoniu valdo spalvas ir formas – kaip tikras poetas.

Trečią vietą užima jo grubi ir gal net šurpu-

Neringa. Lino raižinys.

linga tapyba, kuri, kaip ir Jonyno tapyba, ateina iš grafikos. Igno tapyboje yra daugiau erotikos. Tai grynai ekspresionistinė tapyba su tais pačiais grafikos ir akvarelės elementais, bet neturi grakštumo ir žaismingumo. Stipri tapyba, perkrauta dažų ir simbolikos, paimtos iš tautodailės ir jo obsesijų: angeliukai, rūpintojėliai, karvutės, medžiai, saulė. Sakytum, pagoniški mitai, tik vietoje Perkūno – Rūpintojėlis.

Su Igno ir neseniai mirusia Sandra Čipkiene (A. Nykos-Niliūno žmona) ir Pranu Lape, kuris niekada neprisipažino priklausęs šiai grupei, Ignas beveik užbaigia Freiburgo dailininkų ciklą, prasmingai sukurtą Jonyno. Kiek žinau, liko tik Janina Monkutė-Marks. Tai buvo kūrybinga menininkų grupė, kokios nespėjome sulaukti Lietuvoje, o Amerikoje jau nebeturime. □

Kelionė nežinion. Aliejus.

LAISVEI IR LIETUVAI

HENRIKAS RADAUSKAS

ŽODIS

Jie kirviu sukapojo žodį,
Užrakino vario raktu,
O jis mūro akmenį skrodė
Nemirtingo žingsnio taktu.

Prieš jį puolė javai ant kelių
Ir nutilo paukščiai, kada
Jis aidėjo aklų trobelių
Sidabrinės dainos gaida.

Jį už ančio nešėsi vaikas
Vakarų aušros ramume,
Jį augino didelis Laikas
Šaknimis po gruodžio žeme.

Saulė pramušė plutą švino,
Sultys ėmė užt kaip kadais,
Šakomis padangę užtvino
Ir užpylė žemę žiedais.

LIŪNĖ SUTEMA

Lietuva,
tu man, lyg gili sietuva –
nedrįstu priėti, nedrįstu klausti,
kiek nuskeno, nusiskandino
tavo gelmėje –
tik žinau, ji skenduolių pilna –
ir pasigendu jų nežinodama,
nei vardų, nei nemačius veidų –
gal todėl juos myliu,
ir tave, Sietuva.

MARCELIJUS MARTINAITIS

* * *

Tau ačiū, Tėvyne, už kalbą.
Tau ačiū už darbą.
Už nuovargį ačiū.

Tau ačiū, kad Nemunas teka,
už mėlyną bangą rugių,
tau ačiū už drobės išbalintą taką,
kad gyvas rytais pabundu.

Tau ačiū už paprastą valgį,
kurį man sušildei ir saugojai,
už rasą ant dobilo žiedo, už dalgį,
už mylimą ir už pasaulį.

Tau ačiū, kad mokei mane pavadinti žodžiu
žemę, daiktus ir visa, kas auga,
tau ačiū už tai, kad matau ir girdžiu,
kad noriu aš gerti, kad skauda....

Tau ačiū, kad gyvas,
kad šičia numirsiu,
tau ačiū už vieškelį šviesą...
Tau ačiū už tai,
kad mane tu pamirši,
suarsi mane ir apsėsi...

JANINA DEGUTYTĖ

LIETUVA

Vaikiškai tyros atviros akys –
Akivarėliai žydri žydri.
Tu nepraeisi, jai nepasakęs,
Vieną, kad vieną Ją teturi...

O Lietuva mano!.. Kaip ištylėti,
Kaip išlaikyti man laimę tą –
Jausti Tave, matyti, mylėti,
Būt su Tavim visada visada...

Būt... kai paniekinta tyliai raudojai.
Kelias – vien akmenys, aštrūs, šalti.
Beržo nors lapais po Tavo kojom
Kristi norėjos... tąsyk, nakty...

Sūnūs – kaip svetimą – mainė į auksą,
Priešai kryževiai draskė dantim.
Pačią gražiausią, pačią brangiausią
Čaižė botagais, vedė mirtin...

Čaižė botagais – ir aš virpėjau.
Kraujas Tau liejos – man sviro galva.
Toji kančia – kur ugnim įtekėjo –
Žadins mane vis versme gaivia.

Ir jei, krūtinėn išliaužęs žalčiu,
Nuovargis gėlas susirangys, –
Vėl Tu, sustirus nuo skausmo ir šalčio,
Dūstanti ašarom – man prieš akis!

Vėlei pajusiu – čaižo botagas
Tavąjį kūną – tarsi mane.
Vėlei aušra man vėliavom plakas.
Rankoje ginklas – vėl aš jauna!

* * *

Ir spinduliuoja lyg tyros akys
Akivarėliai žydri žydri...
Kaipgi praeiti, Jai nepasakius,
Vieną, kad vieną Ją teturi...

BERNARDAS BRAZDŽIONIS

TĖVIŠKĖS DŪMAI

Tavo dūmai, tėviške, nekartūs,
Ir nedygūs einančiam takai,
Ir ne vargas žydi tavo vartuos,
Ir visi tau brangūs mes vaikai.

Gintarinė saulė auksu šviečia,
Ir po debesėliais bus šviesu,
Kai vėl grįšim iš visų pasviečių,
Iš šios žemės kryžkelių visų.

Vėl tave mes ašarom nuplausim,
Vėl žydės kvietys ir aviža,
Vėl tu būsi mums didžiū didžiausia,
Lino žiedo tėviške maža.

Tavo dūmai, tėviške, mūs širdis,
Tartum šiltos rankos, mus apsiaus;
Tavo šulinys džiaugsmu pagirdys
Po vargų vidurnakčio tamsaus.

Raimondas Paknys. Lygumų peizažas, 1985.

JONAS AISTIS

IR VANDUO AKMENYSE

Ir vanduo akmenyse, ir vėjelis šile
Nepaliauja kalbėt stebuklingai,
Tai tik mano jau tokia dalia,
Kad tau kalbinti žodžio pristinga...

O atsimenu kartą – epušėlė žalia
Visais lapais prašneko džiaugsminga,
Jog pasenusi liepa, rymojus šalia,
Atsiduso giliai, sielvartingai...

O tėvyne brangi, kad galėčiau
Taip švelniai tave šiandien paguosti,
Kad galėčiau prabilti jaunyste žalia,

Kaip vanduo akmenyse, kaip vėjelis šile,
Tai aš eičiau tau veido nušluostyt
Ir išvesti iš laiko erškėčių...

VLADAS ŠLAITAS

LIETUVOS DOBILĖLIS

Kiekvienas tikras mano poezijos žodis
reiškia meilę lietuviškam žodžiui,
reiškia meilę lietuviškumui
ir meilę Lietuvai,
nes esu Lietuvos laukų paprasčiausias ir mielas
Lietuvos dobilėlis.

Kiekvienas tikras mano meilės eilėraštis
yra meilės eilėraštis Lietuvai,
nes esu Lietuvos laukų paprasčiausias ir mielas
ir graudus dobilėlis.

O po to,
kai manęs nebebus jau daugiau pasaulyje,
pasiliks tik ramusis dangus mano buvusioj vietoje,
idant kartas nuo karto galėtų kitiems paliudyti,
kaip aš baisiai mylėjau svetur savo tolimą Lietuvą.

Ar Lietuva – postmoderni valstybė?

VILIS NORMANAS

Kiek žmonių Lietuvoje galėtų atsakyti į klausimą – kas yra postmodernizmas? Turbūt nedaug. Tie, kurie visiškai nežino šio žodžio reikšmės, nedaug skirtųsi nuo tų, kurie tariasi žiną. Dėl postmodernizmo apibrėžimo vis dar kyla daug ginčų visame pasaulyje ir vieningos nuomonės, kuri paaikšintų šią sąvoką, atrodo, niekada nepavyks priėti.

Bet norint atsakyti į klausimą, ar Lietuva postmoderni valstybė, neabejotinai reikia grįžti į praeitį ir paklausti: ar Lietuva kada nors buvo moderni? Nes kaip kūdikis per dieną netampa suaugusiuoju, taip ir šalis negali persokti per kelias epochas.

Tačiau Lietuvos atveju atrodytų, kad tuomet, kai pasaulis šventė modernizmo viešpatavimo erą, mes, vargšai lietuviai, buvome giliai užmigę sovietiniu miegu ir laukdami šviesaus K. Marxo rytojaušaus, visiškai negalvojome, kas yra modernu – buvome užimti svarstymais apie kur kas buitiškesnius dalykus.

Todėl, ieškant atsakymo į šį klausimą, neišvengiamai tenka nukreipti žvilgsnį į literatūrą, nes svarstyklės, kuriomis kultūros tyrinėtojai dažniausiai sveria skirtingų epochų ribas ir užribius, dažniausiai nutaikomos būtent į ją, tikintis vienu šūviu nušauti viską, ką tik galima nušauti istorijoje. O mūsų šalies literatūra visais laikais garsėjo savo per kančias pagimdyta istorija.

Kai Jamesas Joyce'as su Marceliu Proust'u kūrė savo sąmonės srauto šedevrus, mūsų krašte oficialiai buvo giedami ditirambai sovietų valdžiai, ir tik po sunkiai įžvelgiama simbolika užšifruoti tekstai sunkiai sunkėsi pro akylą ir griežtą sovietinę cenzūrą.

Tačiau tokiomis sąlygomis kad ir pats geriausias žodžių meistras vargu ar galėjo sukurti kažką panašaus į tuos modernizmo paminklus, kurie iki šių dienų neprarado savo granitinės formos ir konceptualios gelmės. Ir pirmiausia dėl to, kad atspindėjo ne istorinę epochą, kurią bandė „užšifruoti“ lietuvių raštija, o žmogaus sąmonės kelią, kuriuo šis žengia į savąją Itakę ar praeities labirintus, apsigobęs visais modernybei būdingais stiliumis žaisliukais.

Be abejo, literatūros kritikai modernizmo apraiškų rastų ir Žemaitės raštuose, ir galbūt net Kristijono Donelaičio „Metuose“, bet esminių-idėjinių modernizmo apraiškų lietuvių literatūroje galima aptikti kone vieninteliame Antano Škėmos romane „Balta drobulė“. Tik ar šis kūrinys yra atsakymas: taip, mes buvome modernūs, ar priešingai – teiginys: ne, nebuvo? Kad ir kaip mums norėtųsi atsakymo „taip“, belieka apgailestauti, kad „Balta drobulė“ ne tik nepridengė nuogo „ne“, bet su visomis giliomis pagonybės tradicijomis užklojo net negimusį, o jau sudeginti pasmerkta lietuvišką modernizmą.

Mes niekada nebuvo modernūs. Ne tik savo pasaulėžiūra, tolima pasaulinės modernybės laikotarpiui, ne tik gyvenimo būdu, kurį diktavo diktatūra, ne tik savo literatūra, kurioje yra vienintelė išimtis, bet nėra taisyklių. Mes apskritai net nekėlėme modernizmo klausimo, tad visos diskusijos, kurios gali būti simuliuojamos šia tema, yra bevertės.

Bet ar tai, kad nebuvo modernūs, reiškia, kad netapome postmodernūs? O jei tapome, tai kaip buvo įmanomas toks šuolis?

Nors paprastai postmodernizmui prilipdomi vartotojų visuomenės, sumaterialėjimo ir susvetimėjimo šablonai, ir jais ryžtamasi teigti: „Taip, mes tokie kaip visas pasaulis, mes – vakarietiški!“, tačiau su tikruoju postmodernizmu tai turi mažai ką bendra.

Taigi bandant atsakyti į esminį klausimą, ar Lietuva postmoderni valstybė, pirmiausia reikėtų žvelgti ne į vartotojiškumą, kurį pasverti ir pamatuoti gali nebent Dievas, ne į šalies ekonomiką,

ne į politinių jėgų išsidėstymą mūsų lauke, bet į ideologiją, kuria mes gyvename šiandien.

Kokia yra šiandieninės Lietuvos ideologija? Arba, paprasčiau sakant, koku Dekalogu tiki lietuviai? Ar tu, kurį seniai seniai Dievas apreiškė Mozei, ar tu, kurį vakarietiškas pasaulis siūlo trečiarūšėms pasaulio šalims, persisotinęs savo paties postmodernizmu?

Klasifikuoti visada sunku. Daug lengviau apsimesti, kad klasifikacija iš principo neįmanoma arba kad ji sąlygiška ir subjektyvi. Kitas kelias, kuriuo eina nūdienos kultūrologai, tai paprasčiausia kritika, kurios strėlės laidomos į visus ir viską, nesiūlant nieko daugiau, tik savo apmąstymus apie kultūrą, aišku, su tam būdingu teisuolio patosu.

Yra dar ir trečias kelias – tai bet kokios tiesos, bet kokio objektyvaus žinojimo ir apskritai viso pasaulio neigimas. Juo, atrodo, mieliai žengia tie, kas atsisako bet kokios ideologijos ir pasirenka jei ne nihilistų, tai geriausiu atveju skeptikų skeptrą.

„Tiesos nėra, yra tik grožis“, – savo išmintį skleidžia ir Lietuvos nūdienos filosofijos korifėjai. Ir jei tiesos nėra, ar tiesa, kad jos nėra? Retorinis klausimas. Palikime jį neatsakytą.

Šias tris mąstymo kryptis pateikiu ne atsitiktinai. Jos visos, vienaip ar kitaip, atstovauja tam stebuklingam ir ne mažiau paslaptinam postmodernizmui, kurio šūkį „anything goes!“ („tinka bet kas“) pasiūlė filosofas Paulas Feyerabendas. Į „tinka bet kas“ kategoriją galima sutalpinti daug, labai daug. Viena vertus, pats šūkis atrodo gana aiškus ir nereikalaujantis jokios gilesnės analizės, kita vertus, kai „tinka bet kas“, pasidaro neaišku, apie ką apskritai čia kalbama.

Vėl tenka grįžti prie literatūros, kuri ne tik reprezentuoja tam tikrus kultūrinius dėsningumus, būdingus postmodernizmui, bet ir leidžia giliau pažvelgti, kas slypi po ta „anything goes!“ kauke, kurią užsidėjo vakarietiškas pasaulis, nenorėdamas atskleisti tikrojo savo veido arba norėdamas išvengti tiesos, kad virto paprasčiausiu simuliakru. Simuliakras – tai filosofo Jeano Baudrillard'o iš Platono pasiskolintas terminas, išreiškiantis nieko bendro su tikrove neturinčią simuliaciją. Savo ruožtu simuliacija, šio filosofo žodžiais tariant, „tai apsimetimas, kad turi tai, ko neturi“.

„Pats su savimi neturiu nieko bendra“, – taip postmodernų žmogų taikliai apibūdino Franzas Kafka. Visos bendrybės, kurias deklaravo modernizmas, liko praeityje. Fantasmagoriški šio autoriaus „Pilies“ ir „Proceso“ scenarijai tapo nūdienos pasauliu, kuriame bet kokia bendrystė yra simuliacija. Kitaip sakant, jos paprasčiausiai nėra.

Tačiau norint geriau suprasti postmodernaus pasaulio dėsnius, kuriais jis remiasi, neužtenka pasakyti, kad „nieko nėra“, reikia žvelgti į tai, ką mums siūlo visuotinė simuliacija.

Tai, ką mes matome, geriausiai nusakė kitas kultūros filosofas Fredericas Jamesonas, pavadinęs šį reiškinį pastišu. Ši sąvoka, be kurios neįmanoma suprasti postmodernaus pasaulio, nusako parodiją, kuri yra nejuokinga. „Pastišas yra bejausmė parodija“, – teigia filosofas. Ir jis yra visiškai teisus.

Tai, ką mes matome Lietuvoje, turiu galvoje humorą pačia plačiausia šio žodžio prasme, nebekelia juoko. Nesvarbu, kas tai būtų: dirbtinos reklaminės šypsenos, nepaliekančios mūsų nė minutei atspūsti, humoro laidos su keiksmožodžiais, atviro smurto ir agresijos scenomis, naujajam televizijų vakarėliui, kuriuose niekam nėra linksma, bet visi juokiasi, politika, savo nelogiškumu nestebinanti net tų, kurie visada stebėjosi, ar psichiškai nesveikų dainininkų pasirodymai Eurovizijos atrankoje, kurie geriausiai reprezentuoja lietuviško pastišo kraštutinumą – tyčiojimasi iš ligonių. Bet ir tos šypsenos, kurias vangiai išspaudžiame, – bejausmės. Viskas perdėm lėkšta ir primityvu, per daug atvirai seklu, kad galėtų sukelti euforinę juoko būseną, kurią sukelia parodija.

Štai tokioje situacijoje, kuri, atrodytų, nėra ver-

Alfonsas Budvytis. Moteris 2.

ta didesnio dėmesio, pasirodo pati giliausia postmodernizmo praraja – jo sekumas.

Mes verčiami šypsotis ir gerai jaustis. Mes verčiami daug dirbti ir ilsėtis, kad dar daugiau dirbtume. Mes verčiami būti vartotojais, kurie viską ryja, – tai tik maža dalis to, ką mes privalome daryti. Mes verčiami vergauti visuotinei simuliacijai – postmodernaus pasaulio simuliacijai, pasivadinusiai „nauda“.

Nauda, kuri skatino kurti šviesesnį pasaulį abiejose Atlanto pusėse, įkalino savo primityviame simuliakre, į kurį, dabar jau drįstu teigti, pateko ir Lietuva. Nauda – tai ne vis geresnės gyvenimo kokybės siekis.

Fantastiniai filmai, kuriuose sunaikinama žmogaus tapatybė, jau nėra fantastiniai. Vis sparčiau ir vis ryžtingiau pasaulis žengia į „bendro katilo“ metaforą. Vis sparčiau ir mūsų maža šalis ieško prie ko pritapti ir su kuo sutapti, taip prarasdama ne tik savo šalies identitetą, bet ir vertybes, kuriomis grindė savo identitetą.

Tiesa tokiame pasaulyje apverčiama ir paverčiama „neegzistuojančia“ sąvoka. „Tinka bet kas“ tampa kategoriniu imperatyvu, kuris rodo ne kryptį, bet krypties nebuvimą. Vartojimas šiame kontekste tampa ne savo galios, savo įtakos stiprinimu, bet tik vienu iš leistinų ir galimų būdų egzistuoti.

Postmodernizmas nieko nesukūrė. Jis tik atkartoja tai, kas buvo sukurta ir negali pasiūlyti nieko daugiau už naudos didinimą. Tam tikslui pasiekti žmogus išspraudžiamas į jaunystės kulto rėmus, kurie traukia visus išeinančius už jo ribų.

Bet priešingai nei visos ligšiolinės ideologijos, postmodernizmas nežino, kodėl jis siekia didesnės naudos. Jis laikosi ant savo simuliakriškos tuštumos ir netikrumo, todėl kiekvienas, permatęs šią jo kaukę, gali pasijusti toks pats tuščias.

„Kur link nuskries greitai besisukanti šio amžiaus mašina?“ – atviras klausimas. Lietuva, norime mes to ar ne, skrieja kartu su visu pasauliu. Skrieja dideliu greičiu. Ir vienintelė išeitis, jei tokios apskritai esama, yra blāvus sąmoningumas, susidūrus su dar viena, jau nebe priešiškos valstybės, bet viso pasaulio okupacija – visuotiniu ištirpimu bendroje iliuzijoje. Vaistų, kaip nuo AIDS ar vėžio, taip ir nuo postmodernizmo, pasaulis neišrado, nes postmodernizmo virusas nėra svetimkūnis – tai mūsų pačių ląstelės, besidauginančios mūmyse. Mes užkrėtėme pasaulį. Ar pagydysime? □

SESELĖ LEVUTĖ

ANELĖ BUTKUVIENĖ

(Tęsins. Pradžia 2010 m. vasario 6 d. „Kultūroje“)

Sunkūs ligoniai sakydavo, kad ant jos rankomis išpurentos pagalvės minkščiau gulėti, skausmas mažesnis ir net vaistus ji leidžianti ypatingai... Iš jos sklido ypatinga atjauta kenčiančiam žmogui. Nepaisant šių savybių, ji iš savęs reikalavo nepaprastai daug, ją nuolat kankindavo abejonės. Slaugydama labai sunkią ligonę, laiške savo bičiulei Benešiūnaitė rašė: „O kas esame mes, o kokie esame mes išlydin tieji?“. Ir toliau tęsia: „...o gal ne taip ką nors darau, o gal dar galima taip ar kitaip, gal galėjau geriau?“ Apie didelę fizinę ir dvasinę įtampą kitame laiške ji rašė: „O čia – rymojimas prie Slenksčio. Kas sulaiko šiaipus – neaišku. Kai atsi-merkia kartoja be paliovos „leiskit namo, namo“ [...] Čia tokia tylą, kad kartais apima toks keistas jausmas, lyg nerealybės būseną. Sugražina į tikrovę – „leiskit namo“, o ir tas „namo“ jau už supratimo ribos. Viešpatie, kokie mes menkučiai. [...] Lyg po pelenais rusena neužgesusi kibirkštelė. Kada, kaip, kas užpūs, kas išsives. Didžioji paslaptis užrakinta septyniomis spygnomis ir mūsų protui nepasiekiamą. O kasdienybė diktuoja savo sąlygas ir mes joms paklustame. O kokia mūsų diena [...] Žadiname [...], prausiamė, raišiojame, vyniojame, kilnojame, guldome, šildome, vartome ir taip sukamės kaip voverės rate. Ir kas keisčiausia – miegame. Miegame bet kur ir bet kaip. Aš stebiuosi (nors garsiai to nesakau). Juokauju, kad turime pakankamai sveikatos dėl to, jog neskaitome laikraščių, nespoksime į televizorių, neklausome radijo ir beveik nematome žmonių.“

Dvasinių ir fizinių jėgų tokia sunkiame darbe Levutei pirmiausia teikė gilus tikėjimas, malda. Sielos atgaivą rasdavo knygoje, labai mėgo teatrą, puikiai valdė plunksną, buvo gera dainininkė. Ji yra pasakojusi savo bičiulei, kad paskutinėmis Jo Eminencijos Kardinolo gyvenimo savaitėmis, kai ji budėdavo, Kardinolas prašydavo giedoti.

Skautiška veikla

Savo skautiškos veiklos Leokadija Benešiūnaitė nenutraukė ir sovietinės okupacijos metais. Kaip minėta, tam pasitarnavo jos pažintis ir bičiulystė su Elena Barščiauskaite. Pirmojoje Nepriklausomoje Lietuvoje Barščiauskaite buvo aktyvi Lietuvos skaučių seserijos veikėja, vyriausios skautininkės Sofijos Čiurlionienės padėjėja. Jos dėka skautybės idėja ir skautų veikla neužgeso, nes pokario metais Barščiauskaitei bute reguliariai rinkdavosi Nepriklausomos Lietuvos laikų vyresniosios skautės, tarp kurių buvo Vladė Arminaitė, Marija Vizgirdaitė, Ramunė Skipitytė, Gražina Leonaitė. 1948 m. fotografijoje įsiamžinusi grupelė skaučių, tarp jų vos dvidešimtuosius perkopusi Levutė. Savo sueigose skautės paminėdavo visas reikšmingas Nepriklausomos Lietuvos dadas, ypač iškilmingai – Vasario 16-ąją. Kai iš lagerių ir tremčių grįžo daugiau prieškarinio skaučių, jos prie šios veiklos prisijungė. Jeigu sovietinis saugumas būtų apie tai sužinojęs, joms visoms būtų grėsęs kalėjimas „už antisovietinę veiklą“.

Po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11-ąją, kai atsikūrė Kauno vyresniųjų skaučių draugovė „Aušra“, Levutė tapo šios draugovės nare. Kazimiera Galaunienė apibūdino, kad Levutė

šios draugovės veiklą „praturtino ne tik ilgamete patirtimi, bet ir skaidria savo dvasia“. Draugovės narė, skautė nuo prieškarinio laikų Laima Akstinaitė, sauganti šios organizacijos archyvą, sakė, kad Levutė buvo „Aušros“ seserijos siela. Ji arba betarpiškai organizuodavo, arba prisidėdavo prie visų skaučių sueigų, rašydavo į „Draugą“. Niekada nesureikšmindavo savo vaidmens draugovės veikloje, visada pirmenybę atiduodavo kitoms skautėms, stengdamasi likti šešėlyje. Levutei svarbiausia buvo ne garbė, ar nuopelnai, bet skautybės idealų skleidimas, kuriuos po ilgų priespaudos dešimtmečių buvo galima su atvira širdimi įgyvendinti.

Žinią apie savo sunkią ligą sutiko stoviškai, kančią priėmė su didele ištverme. Leokadija Bene-

Seselė Levutė su jo Eminencija kardinolu V. Sladkevičiumi.

šiūnaitė mirė 2006 m. sausio 26 d. Palaidota Kaune, Jonučių kapinėse. Likus kelioms savaitėms iki savo mirties visoms savo sesėms skautėms parašė Atsisveikinimo žodžius:

„Mylimos mano sesės,
Išvykstu šį kartą toliau –
į Tėvo namus...“

Visų visų atsiprašau, jeigu kurią nepakabinau, neapkabinau, ar ne taip žodelį pasakiau...
Atleiskite.

Visas visas myliu ir sueigose dalyvausiu
(tikiu, kad leis Tėvas, kuris leido mums susitikti ir džiaugtis po vėliava – „Dievui, Tėvynei, Artimui“).

2005-iejį – ?

Prie šių žodžių buvo pridėtas Rabindranato Tagorės poetiškas tekstas iš jo rinkinio „Gitandžali“:

„Aš turiu atsisveikint, / laimingos amžinybės palinkėkit mano mylimieji. / Lenkiuos aš jums visiems ir išvykstu. / Štai grąžinu raktus nuo savo durų / ir atsisakau bet kokių teisių į savus namus. / Iš jūsų teprašau tiktai maldos. / Ilgai kartu juk buvome, / bet aš gavau daugiau, negu galėjau duoti. / Dabar diena išaušo, / žibintas, kurs mano tamsų kampa švietė / jau užgeso. / Išaušo valanda ir aš kelionei pasiruošus.“

Leokadijos Benešiūnaitės atsiminimai apie Juozą Urbšį

(Kazimieros Galaunienės asmeninis archyvas)

Apie 1957 metus Juozas Urbšys gulėjo mūsų ligoninėje (turima galvoje Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė – A. B.). Jam darė kelis tyrimus. Ilgokai buvo nevalgęs. Budėjo seselė Nadia Archipova (Lietuvos rusė, labai inteligentiška moteris. Be to, ji buvo dirbusi su garsioju chirurgu Vladu Kuzma). Aš atėjau į darbą apie 7 val. ryto, skyriuje buvo tylu. Staiga pabalęs į mūsų procedūrinį įžengė Urbšys ir iš karto įsikibo į durų staktą. Netarė

nė žodžio. Pamačiau, kad jis smunka. Pripuoliau jo palaikyti. Slaugė Vandutė greit pristūmė ratelius ir mudvi su Nadia pradėjome gaivinti. Aš sulaidau širdį stiprinančius vaistus, o Nadia iš susijaudinimo pradėjo kalbėti rusiškai: „Mielasis, gerasis, dėl Dievo nemirkite ir vis kartojo Viešpatie, pasigailėk! Viešpatie, pasigailėk!“ Urbšys atmerkė akis, veidas pradėjo trūkėti ir kūkiodamas pravirko. Nadia ir toliau jį glostė ir kalbėjo švelnius žodžius. Pirmieji Urbšio žodžiai buvo: „Pasakykite man ką nors šiuurkštaus. Aš esu atpratęs nuo tokių žodžių.“ Kai praėjo jo silpnumas, mes jį paraminome ir pradėjome juokauti: „Na, ką mes tokio Jums galime pasiūlyti? Nebent karcerį.“ Urbšys nustebejęs paklausė: „Ar pas jus toks yra?“ Atsakiau, kad pagal turį – liftas. Juozas Urbšys pradėjo labai juoktis, o Nadia už jo nugaros – žegnotis.

Nadia nuo to laiko, kai kas trečia naktis budėdavo, vis rasdavo ant savo stalo padėtą sausainį ar saldainį, ar dar ką nors panašaus. (Reikia turėti galvoje, kad tuo laiku panašius skanėstus trūkdavo.)

Paskui buvo Kalėdos. Kelios seselės tyliai susitarė (kad nepasklistų gandas) pažymėti šią mums brangią šventę. Aš kaip tik tą naktį turėjau budėti. Atsinešiau po mažą eglės šakutę ir po mažą meduoliuką žvaigždutės formos. Pastebėjusi, kad Urbšys nususukęs į sieną miega, tyliai padėjau ant jo staliuko šią simbolinę dovanėlę. Ryte atėjo pas mane ir sako: „Šiąnakt pas mane kai kas buvo.“ Paklausiau: „Kas? Gnomas?“ Urbšys sako: „Ne, ne gnomas, tikriausiai tai buvo fejė.“ Tai buvo mūsų antras pokalbis.

Palatoje buvo visokių žmonių. Urbšys labai globojo vieną ligonį nuo Šakių ir labai delikačiai jam patarnaudavo. Jie abu labai susidraugavo. Vieną dieną tą šakietį artimieji išsivežė. Urbšio tuo metu palatoje nebuvo ir kai sužinojo

apie savo bičiulio išvykimą, labai nuliūdo, kad negalėjo su juo atsiveikinti. Po poros dienų gavo iš jo malonų laišką, kurį davė ir man perskaityti. Laiškas buvo labai gražus, valstietiška paprastas ir nuoširdus. Šakietis tikriausiai nežinojo, kas praeityje buvo Juozas Urbšys. Pamenu, kad į jį kreipėsi: „Labas, Juozai! Man nesmagu, kad išvažiavau neatsisveikinęs ir tau nepadėkavojęs, koks tu buvai man geras. Pirmą sykį sutikau tokį gerą žmogų.“ Nurodė savo adresą ir kvietė pas jį atvažiuoti. O Juozas Urbšys man pasakė: „Ant tokių žmonių laikosi valstybė.“

Buvo 1959 m. rudenio. Turėjau laisvą dieną. Buvo šiokiadienis. Pradėjau namuose daryti „generalinę tvarką“: sukėliau ant stalo kėdes, ištraukiau ir suvyniojau kilimus nešti kieman išpurtymui ir pan. Prie krosnies ant grindų gulėjo malkų glėbys. Aš pati buvai apsilvikiusi raudona palaidine, apsimovusi juodais treningais, galvą užsirusi ispaniškai (ant šono raudona skarele). Virtuvėje stovėjo kibiras ir su skuduru ir šepetys, paruošti plauti laiptinę. Staiga kažkas paskambino duris. Pagalvojau, kad draugė Liuda. Linksmi dainuodama kažkokią kaubojišką dainą, atidariau duris ir netekau žado: prieš mane stovėjo tvarkingai apsirengęs, elegantiškas Juozas Urbšys. Jis maloniai atsiprašė, kad trukdo ir pasakė, kad užsuko tik trumpam. Prieškambaryje buvo sofa. Jis nusivilko apsiaustą, nusiėmė skrybėlę ir padėjo ant sofos. Kadangi durys į kambarį buvo atviros, jis paskui mane įžengė ir nuo stalo nukėlė vieną kėdę man, kitą sau. Kai aš atsisėdau, atsisėdo ir jis. Papasakojo, kad iš prancūzų kalbos išvertė knygą, kurią norėjo įteikti ir man. Neradęs manęs ligoninėje, nutarė užėiti į namus ir įteikti savo darbą, ką ir padarė. Tai buvo Gustav'o Flaubert'o „Jausmų ugdymas“, pirmoji dalis, išleista Vilniuje 1959 m. su tokia dedikacija. „Budriajam geraširdžiam gnomui – švelnariankei seselei Levutei iš visos širdies. Buvęs pacientas, šios knygos vertėjas. Kaunas, 1959.X.21.“ □

Pasėliai lietuviškos spaudos dirvonuose

ALEKSANDRAS JAKUBONIS

Prieškario Lietuvoje viena žymiausių knygų leidimo bendrovių buvo „Dirva“, konkuruojusi su tokiomis leidybos įmonėmis kaip „Spaudos fondas“ ar „Sakalas“. Spaudos darbus ši bendrovė pradėjo prieš 90 metų, 1910-aisias. „Dirvos“ steigėjai ir savininkai buvo Adomas Dundzila (1882–1951) ir Bronius Sirutis (1886–1945). A. Dundzila gimė Kalvarijos valsčiuje beručio dvaro ūkvedžio šeimoje. Skaityti išmoko iš draudžiamų lietuviškų knygų, mat jų namuose dažnai apsilankydavo knygnešiai. Lietuvišką spaudą atgavus jis tapo uoliu lietuviškų knygų ir laikraščių skaitytoju, pradėjo kaupti lietuvišką bibliotekėlę. Netrukus pradėjo dirbti pardavėju V. Penčylos knygyne Marijampolėje. Lietuviškų knygų tuo metu dar buvo nedaug. A. Dundzila ėmėsi pats kurti šį tą naudingą. 1912 metais Seinuose išleido savo parengtą elementorių „Dieve, padėk!“, kuris buvo greit išpirktas. 1913 metais A. Dundzila įsteigė nuosavą knygyną Vilkaviškyje. Čia sukūrė šeimą ir susipažino su Lankeliškiuose mokytojaviusiu B. Siručiu.

B. Sirutis, kilęs iš Liudvinavo valsčiaus ūkininkų šeimos (iš septynių Broniaus brolių ir seserų net penki, kaip ir jis, tapo mokytojais). 1904 metais su dviem draugais jis buvo pašalintas iš Veiverių mokytojų seminarijos už tai, kad reikalavo, kad mokykloje būtų mokoma lietuvių kalbos. Tačiau vis dėlto gavo leidimą laikyti mokytojo egzaminus ir juos išlaikė. Kurį laiką negavo mokytojo tarnybos, todėl dirbo lietuviškuose kooperatyvuose, kol 1913 metais buvo paskirtas mokytoju į Lankeliškių bažnytkaimį netoli Vilkaviškio.

Karas sužlugdė A. Dundzilos knygyną Vilkaviškyje. Artėjant frontui Dundzilų ir Siručių šeimos pasitraukė Vilniun, o iš ten – gilyn į Rusiją. 1918 metais grįžę į Vilnių jiedu nutarė steigti bendrovę knygoms leisti. Iš Vilniaus leidosi į Ma-

rijampolę. Knygynui atidaryti būtinai reikėjo vokiečių okupacinės valdžios leidimo. Kreipėsi į vietinį viršininką „bürgermeisterį“ ar „kreishauptamtą“, bet gavo leidimą steigti tik galanterijos ir rašymo reikmenų parduotuvę (tuometinis Marijampolės „komendantas“ buvo pavarde Miunhauzenas). 1918 metais vokiečių okupacinė kariuomenė ir valdininkai pradėjo kraustyti iš Lietuvos. Marijampolėje atsirado lietuviška kariuomenė, tad prieš Naujuosius metus Sirutis su Dundzila atidarė knygyną – tik lietuviškų knygų jame nebuvo. 1919 metų vasarą jie įsigijo primityvią rankomis sukamą spausdinimo mašiną. Teko samdyti stiprius vyrus, kurie pamainomis tą mašiną suko. Ilgai šitaip dirbti buvo sunku, todėl bendrovės savininkai įsigijo garinę spausdinimo mašiną. Tačiau neturėjo lietuviško šrifto (raidžių), todėl teko važiuoti į Vokietiją jų įsigyti.

Spaustuvių Lietuvoje tuo metu buvo maža, todėl Švietimo ministerijai paprašius, „Dirvos“ spaustuvė Marijampolėje išspausdino pirmąjį „Švietimo darbo“ numerį. Spaustuvė įsitaisė suremontuotame ir išnuomotame mūriniame name P. Kriaučiūno gatvėje. 1919 metų spalio mėnesį „Dirvos“ bendrovė išleido pirmąjį savo leidinį – dailininko A. Aleksandravičiaus parengtą vadovėlį „Braižiniai ir piešiniai“. 1921 metais bendrovė, išsinuojojusi patalpas Kaune, Laisvės alėjoje (kur dabar Gamtos muziejus), įsteigė ir savo knygyną. (1939 metų pabaigoje įsteigė knygyną ir atgautame Vilniuje.) „Dirvos“ išleistos knygos buvo žymimos ženklu Kaunas-Marijampolė.

Marijampolėje „Dirvos“ knygynas įsikūrė J. Basanavičiaus aikštės 14-name. Teko konkuruoti su kitais knygynais, kurių Marijampolėje įvairiais metais veikė daugiau kaip 10. Žymesni: Vargdienių seselių vienuolių, „Šešupės“, „Spaudos Fondo“, J. Dapkūno ir t. t. Juose buvo parduodamos savo ir kitų leidyklų išspausdintos knygos. „Dirvos“ bendrovė iki nacionalizacijos (1940 m.) išleido daugiau kaip 500 pavadinimų knygų (V. Žukas priskaičiavo 544): 1919 metais išleido vieną knygą, 1920 – 5 ir taip kasmet vis daugiau. Daugiausia išleido 1927–1931 metais, po to buvo leidybinis atoslūgis, 1936–1938 metais leidyba vėl padidėjo. „Dirvos“ spaustuvė spausdino ir kitų leidyklų knygas, daugiausia „Maldos“ bendrovės, kurios vienas vadovų kun. P. Dambrauskas gyveno Marijampolėje, buvo Marijampolės mokytojų seminarijos vadovas. 1930–1933 „Dirvos“ bendrovė leido knygų leidybos reikalams ir literatūrai skirtą žurnalą „Sėjos baras“, kurį laiką žurnalą vaikams „Saulutė“ ir laikraštį „Suvalkų kraštas“.

Tuo metu pelningiausia buvo leisti vadovėlius. Vadovėliai pradžios mokykloms sudarė apie ketvirtadalį „Dirvos“ leidinių. Daugumą tų chrestomatijų ir vadovėlių parengė J. Damijonaitis (1871–1926), M. Vasiliauskas (1877–1957), Marija ir Albinas Iešmantai bei kiti. Daug leidimų sulaukė M. Vasiliausko elementoriai „Žibutė“ ir „Rūtelė“. J. Damijonaitis, atsisakęs nepriklausomai Lietuvos valstybei, tapo Kauno miesto pradžios mokyklų instruktoriumi-inspektoriumi. Kai jis pradėjo dirbti, Kauno mieste buvo aštuonios lenkiškos, penkios žydiškos, trys vokiškos, viena rusiška ir šešios lietuviškos mokyklos. Prieš jo mirtį 1926 metais Kaune veikė 51 pradžios mokykla.

Bronius Sirutis ir Adomas Dundzila.

„Dirva“ išleido keliasdešimt vadovėlių bei pagalbinių mokymo priemonių ir aukštesnėms vidurinių mokyklų klasėms bei aukštosios mokykloms. Tai M. Gustaičio „Stilistika“, prof. Merklio Račkausko „Romėnų senybės“, A. Klimo „Lietuvos geografija“, prof. K. Pakšto „Afrikos regioninė geografija“ ir „Lietuvos ribų problema“. Prof. K. Pakštas (1893–1960), susirūpinęs dėl to, kad Lietuva nuolat puolama agresyvių kaimynų, nutarė ieškoti vietos ramesnėje pasaulio dalyje kitai Lietuvai, kur reikėtų telkti lietuvius kolonistus. Iš pradžių jam atrodė, kad tam tiktų prancūzų valdomas Madagaskaras. Po Antrojo pasaulinio karo jis nusižiūrėjo nedidelę tuometinę britų koloniją centrinėje Amerikoje – Britų Hondūrą arba Belizą. Uraganų niokojamoje pakrantėje tuo metu gyveno vos kelios dešimtys tūkstančių gyventojų, daugiausia negrų ir mulatų. Pažymėtini prof. V. Dubo (1887–1937) darbai: monografija „Chateaubriand“ ir „Literatūros įvadas“. Juos irgi išleido „Dirvos“ bendrovė.

Poezijos „Dirva“ išleido nedaug: M. Gustaičio (1870–1927) eilių rinkinį „Varpeliai“, Liudo Giros knygas „Žalioji pievelė“ ir „Šilko gijos“, neskaitant antologijų ir A. Kazanavičienės bei V. Vitkausko eilėraščių rinkinelių vaikams. Didelę dalį leidinių sudarė įvairių žanrų verstinė literatūra (nemažai A. Čechovo, A. Averčenkos ir kitų autorių kūrinėlių). „Dirva“ stengėsi paremti lietuvių autorius, išpopuliarinti žymesnius lietuvių rašytojus: išleido Žemaitės, J. Tumo-Vaižganto, Šatrijos Raganos raštus. Lietuvių rašytojus skatino rašyti Lietuvos istorijos temomis. J. Marcinkevičius (1900–1953) „Dirvos“ paragintas sukūrė didelį romaną „Kražių skerdynės“. „Dirva“ leido ir Justo Pilyponio (1907–1947) kūrinius, pradėdamas „Kelią aplink Lietuvą per 80 dienų“ (1928).

Vienas žymesnių „Dirvos“ nuopelnų yra gausūs leidiniai vaikams. Tuomet buvo skaitomas ir graibstomas „Dirvos“ leidinys – J. Jablonskaitės-Petkevičienės išversta E. Kiplingo (1865–1936) knyga „Džiunglės“. Pats produktyviausias vaikų literatūros autorius buvo Pranas Mašiotas (1863–1940). „Dirva“ išleido 7 originalias jo knygeles ir 31 išverstą. Originalios: „Sparnuočiai“, „Pašešupių knygnešiai“, „Kai knygas draudė“ ir kt. Iš jo verstų knygų gal populiariausios – islando Jono Svensono (1857–1944) autobiografinės knygos apie Nonį ir Hjū Loftingo (1886–1947) knygelių serija apie daktarą Dolitį.

„Dirva“ išleido ir gaidų: J. Bendoriaus parengtą liaudies dainų rinkinį „Aušrelei beaushtant“, Č. Sasnausko kūrinius. Mėgstamiausias bendrovės savininkų dailininkas buvo Kazys Ši-

Tinkamiausi pradž. mokykloms vadovėliai

I-JAM SKYRIUI:		J. Damijonaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS III d. 1,50	
Geručio. RŪTELĖ. Elementorius ir pirmieji skait.	1,20	IV-JAM SKYRIUI:	
A. Giedriaus. VYTURĖLIS. Elementorius ir pirm. skait.	1,—	Geručio. RŪTELĖ IV d. (Skaitymai ir gamta) I d.	3,50
M. Vasiliausko. ŽIBUTĖ. Elementorius ir pirm. skait.	1,20	J. Damijonaičio. LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKA	3,—
M. ir A. SKAITYK. Pirmosios po element. knygos	1,80	Geručio. RŪTELĖ IV d. Geografija ir krašto moks. 2 d.	3,50
A. J. A.B. Žydu mokyklai elementorius	2,—	J. Dragašiaus. FIZIKOS vadovėlis	3,—
J. Damijonaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS I-ji d.	1,20	M. Vasiliausko. PRAKTINIS LIETUVIŲ KALBOS VADOVĖLIS II d.	2,—
Pr. Naujokaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS.	—	J. Damijonaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS	2,—
II-JAM SKYRIUI:		V-JAM SKYRIUI:	
J. Damijonaičio. Liet. Kalbos gramatika	3,—	Geručio. RŪTELĖ. Literatūros skaitymai V d.	2,50
Geručio. RŪTELĖ II d. Skaitymai	2,50	J. Geniušo. ISTORIJOS VADOVĖLIS	3,50
M. Vasiliausko. ŽIBUTĖ II d. Skaitymai	2,50	A. Klimo. LIETUVOS GEOGRAFIJA	3,—
M. Vasiliausko. PRAKTINIS LIET. KALBOS VADOVĖLIS I d.	1,—	VI-JAM SKYRIUI:	
J. Damijonaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS II d.	1,20	Geručio RŪTELĖ. Literatūros skaitymai VI d. I knygos	3,—
Pr. Naujokaičio. ARITMETIKOS UŽDAVINYNAS	—	J. Geniušo ISTORIJOS VADOVĖLIS	3,50
III-JAM SKYRIUI:		PRADŽIOS MOKYKLAI DIENYNAS 3,50	
Geručio. RŪTELĖ III-ji d. Skaitymai	4,50	MOKINIO DIENYNAS 0,50	
J. Damijonaičio. LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKA	3,—	Pastaba: Vadovėliai išskyrus elementorius Rūtelė bei Žibutė ir J. Damijonaičio Arit. uždavinynų I, II ir III d. d. kietais viršeliais 20 ct. brangiau.	
M. Vasiliausko. PRAKTINIS LIET. KALBOS VADOVĖLIS II d.	2,—		

UŽSISAKYTI:

„DIRVOS“ B-vės knygynas

Kaunas, Laisvės alėja Nr. 29. ||||| Marijampolė, Basanavičiaus aikštė 14.

„Dirvos“ išleisti vadovėliai.
„Tautos mokykla“, 1938 m. rugsėjo 15 d. numeris.

Nukelta į 8 psl.

Jo knygos buvo kinas

RAIMUNDAS MARIUS LAPAS

1925–1939 m. nemažai Amerikos lietuvių buvo susidomėję kinematografija ir pradėję sukurti dokumentinius filmus. Vieniems sekėsi geriau, kitiems – prasčiau. Tačiau, ko gero, kultūrologai ir net eiliniai žiūrovai vieninai sutiks, jog nepamainomos buvo ir liks Kazio ir Mečio Matuzų kronikos. Jau nieji broliai buvo pirmieji lietuviai, kurie 1936 metais Lietuvoje filmavo įvykius bei krašto vaizdus naudodami neseniai rinkoje pasirodžiusias spalvotas Kodak 16 milimetrų kino juostas. Dėl savo spalvingumo ir meniškumo kronikos buvo mėgstamos ne tik JAV ar Lietuvoje, bet net ir Pietų Amerikoje bei tolimoje Australijoje. Šie filmai žavi pasaulio lietuvius ir šiandien, praėjus 75 metams. Norėtume atsukti laikrodžio rodyklę atgal, prisiminti brolių nuveiktus darbus, pagerbti juos už paliktą ryškų pėdsaką Lietuvos ir išeivijos kultūros istorijoje, juolab kad vasario 9 d. („Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai“ biografijų žinyno pirmame tome, išl. Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto Vilniuje 1998 m., klaidingai pateikta vasario 12-toji data) sukako 15 metų, kai mirė didysis spalvotos lietuviškosios dokumentikos pradininkas Kazys Matuzas.

Kūryba garsesnė už kūrėją

Su niujorkiečiu Kaziu Matuzu susipažinau 1968 m. Čikagoje lietuvių filatelistų draugijos „Lietuva“ surengtoje parodoje. Tąsyk man tebuvo 14 metų, tačiau mus suartino meilė pašto ženklams ir tuomet prasidėjusi draugystė tęsėsi iki pat Čarlio (taip jį vadino amerikiečiai) mirties. Domino mane ir jo kinematografinė veikla. Dar 1984 m. apie jo dokumentiką esu kalbėjęs per Lietuvos radijo laidą, skirtą užsienio lietuviams. Rūpinausi, kad nors da-

Beleckų šeima prie savo namų Niujorkoje 1921 m. Iš kairės pirmoje eilėje: Mečys Matuzas, Jonas Beleckas, Kazimieras Matuzas; antroje eilėje: mama Veronika, mažasis Vytautas ir tėvas Jonas.

lis Matuzo filmų archyvo pakliūtų į Lietuvą (tą mano svajonę išgirdo Matuzo brolis Vytautas Beleckas ir 1996 m. perdavė filmus Centriniam archyvu Vilniuje). Dalyvavau Kazio Matuzo laidotuvėse. Prisimenu, vakare išlipęs iš lėktuvo Newarko oro uoste, autobusu nukakau į Richmond Hills esančius laidotuvių namus, kur jau buvo prasidėjęs atsiveikinimas su velioniu. Savo žodelyje prie jo karsto pavadinau jį knygnešiu, nes Amerikos lietuviams jis pateikdavo tokių brangių jiems vaizdų iš tėvynės!

Prisipažinsiu, tiek metų pažinojęs jo kūrybą ir jį patį kaip aistringą filatelistą, labai mažai nežinojau jo biografinių duomenų! Kai klausdavau apie praeitį, jis atsakydavo: „Svarbu kas dabar vyksta, o ne praetis“... Spaudoje ar knygoje vėlgi rašoma tik apie Matuzo sukurtus dokumentinius filmus – beveik nieko apie jį patį. Todėl ruošdamasis šiam straipsniui, nutariau pasitelkti į pagalbą patikimą šaltinį – susiskambinau su Santa Monikoje, Kalifornijoje gyvenančia jo seserimi Genovaitė Beleckaitė-Plukienė. Jos dėka pirmąsyk išeivijos istoriografijoje galime užfiksuoti Kazio Matuzo biografinius duomenis.

Svarbiausias mano klausimas – koks mūsų straipsnio herojaus tikrasis vardas? Matuzas? Motūzas? Kazys? Kazimieras? Charles? Čarlis? Į tai Genutė atsakė: „Tikrasis jo vardas – Kazimieras Matuzas. Lietuvoje jis buvo Kazys, o man visuomet tiek Lietuvoje, tiek vėliau Amerikoje jis buvo Kaziu. Brolių Motūzų pavardė kažkaip atsirado titruose, kai jie kūrė savo kronikas.“ Taigi – Kazimieras Matuzas gimė 1909 m. balandžio 10 d. Vilniuje. Jo krikštatis – kanauninkas J. Tumas-Vaižgantas. Jo tėvas, taip pat Kazimieras, buvo 20 ar daugiau metų vyresnis už Kazio motiną Veroniką Infianskaitę, gimusią 1889 m. gegužės 25 d. Subačiaus valsčiuje Papilių kaime. Po vedybų Matuzai bandė įsikurti Vilniuje, tačiau neilgam – panoro laimės ieškoti užjūryje. Tai buvo apie 1910 metus, mat Genutės tėvas Jonas Beleckas, atvykęs į Niujorką 1912 m., jau rado ten gyvenančius Matuzus, kurie turėjo valgyklėlę. Kazio brolis Mečys gimė 1914-aisiais – jau po tėvo mirties. Paklausus Genovaitės, kokia gi buvo Kazio tėvo mirties priežastis, ji atsakė: „Apie tėvelio mirtį Kazys teprisiminė, kad parėjęs iš darbo jis blogai pasijuto“... Niujorkoje našlė Infianskaitė-Matuzienė susipažino su Belecku, susidraugavo, ir 1914 m. birželio 28 d. Maspetho netoli Niujorko jie susituokė. Beleckų šeimoje gimė du berniukai – Jonas 1917-aisiais ir Vytautas 1921-aisiais (mano pašnekovė Genovaitė ir trečiasis brolis Stasys gimė jau Lietuvoje – jis 1924 m. Skapiškyje, jį 1927 m. Puože netoli Kupiškio – R. M. L. pastaba). Kazimiero santykiai su patėviu Jonu Belecku buvo geri. Gerokai jaunesnei savo seseriai Genutei jis yra pasakojęs: „Mūsų tėvas (t.y. Jonas Beleckas) visur mus vedavosi ir viską kas lietuviška turėjome matyti...“ O man Matuzas kadaise yra prisipažinęs, kad jam vaikystėje didelį įspūdį paliko lietuviškų filmų pradininko Antano Račiūno filmų seansai Bruklinė. Ko gero, tai buvo Jono Belecko nuopelnas. Tėvas su keturiais vaikais – 12-mečiu Kaziu, 8-mečiu Mečiu, 5-ių metų Jonuku ir 8 mėnesių Vytautuku grįžo į Lietuvą 1921 m. rudenį.

Kazys mokėsi Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijos komercinėje klasėje. Ten jis 1927 m. įsigijo buhalterio specialybę. 1930 m. Kazys baigė Karininkų mokyklą atsargos jaunesniojo leitenanto laipsniu. Iki 1935-tųjų

Kazimieras Matuzas Kaune 1932 m.

Apačioje: Iš apsilankymo Raseiniuose pas filmuotoją Amerikos lietuvių Kazį Lukšį. Lukšys su bokalu, Matuzas – pirmas iš dešinės.

dirbo buhalteriu Tarptautiniame banke. Tais metais Kaune vyko DULR'os (Draugija Užsienio lietuviams remti – R. M. Lapo pastaba) kongresas. Į jį atvyko ir Amerikos lietuvis Antanas Kazlauskas. Kazlauskas (gimęs 1912 m. gruodžio 9 d. Inkerman, Pensilvanijoje) buvo gabus fotografas, vėliau susidomėjęs ir kinematografija. Jis buvo į JAV grįžusio Mečio Matuzo draugas ir Lietuvoje susipažino su Kaziu. Antanas ir Kazys aktyviai filmavo Lietuvos įvykius ir gamtovaizdžius. Po metų, 1936-aisiais, jie du kartu išvyko į JAV – Kazlauskas pas savo sužadėtinę, o Matuzas pas savo brolius Mečį (gyvenantį Niujorkoje nuo 1931 m.) ir Joną (išvykusį 1934 m.) Mečį sugundė sugrįžti į JAV jo krikštamotė Vilkauskienė, o Joną – brolis Mečys. Likęs vienas su kino aparatu (beje, kiek žino sesuo Genutė, Kazys niekada formaliai nelankė filmuotojų kursų), jis nutarė pasikviesti talkon savo brolių Mečį.

1936 m. vasarą bei rudenį Kazys važinėjo po JAV rodydamas Amerikos lietuviams savo susuktus filmus. Tačiau ilgiau šiame krašte jis negalėjo išbūti, mat nebuvo JAV pilietis. 1937 m. Kazys ir Mečys vėl nuvyko į Lietuvą. Čia jie aktyviai filmavo. Išbuvę metus laiko, nutarė sugrįžti anapus okeano į gerai pažįstamą žemyną. Filmavo 1939-tųjų Pasaulinės parodos Niujorkoje įvykius, tarp jų ir Lietuvos paviljoną bei „Lietuvių dienos“ ceremoniją. Netrukus prasidėjo Antrasis pasaulinis karas ir Matuzai Lietuvos daugiau nebeišvydo.

Daugiau negu statistika

Suvedę visų brolių Matuzų kino filmų seansų statistiką nuo 1938 m. spalio 29 d. iki 1940 m. gegužės 29 d., suskaičiuosime net 180 peržiūras 63 JAV bei 2 Kanados miestuose. Daugiausia apilankytų lietuviškų kolonijų buvo Massachusetts valstijoje – net 12. O daugiausia seansų buvo Čikagoje – net 33.

Tais laikais mirgėte mirgėdavo įvairūs atsiliepiamai apie brolių Matuzų filmus – tiek Amerikos, tiek Lietuvos spaudoje. Štai kokį, pavyzdžiui, brolių darbo įvertinimą savo skaitytojams pateikė Kaune leidžiamas žurnalas „Pasaulio lietuvis“ 1939 m. balandžio 15 d. laidoje:

„... Rudenį kartu su paukščiais giesmininkais tiedu linksmieji broliai išskrido, iškeliavo, tik ne į pietus, o išplaukė į Šiaurės Ameriką. Išplaukė ir net sudie visiems nesuskubo pasakyti, nes vis skubėjo, be atvangos dirbo, mat jų siaurūtė kišenė laiką tvarkė... Broliai Motūzai, atsidūrę Šiaurės Amerikoje, ir čia galvotrūkščiais pradėjo lankyti visas lietuvių kolonijas. Jau buvo New Yorke, Čikagoje, Clevelande,

Nukelta į 8 psl.

Pasėliai lietuviškos spaudos dirvonuose

Atkelta iš 6 psl.

monis (1887–1978). Jis apipavidalino nemažai bendrovės išleistų knygų. Pagaliau „Dirva“ 1938 metais išleido jam skirtą albumą „Kūryba“.

Atsargių, knygų leidybos verslą išmanančių savininkų tvarkoma bendrovė būtų ilgai gyvavusi, bet okupacija 1940 metais ją sunaikino. Spaustuvė ir knygynai buvo nusavinti, neišspaudotos knygos sunaikintos. Buvo sunaikintos ir knygos bibliotekose. Mažaraščiai sovietiniai politrukai ir saugumiečiai naikino visas knygas, išleistas „buržuaziniais laikais“, net ir Sovietų Sąjungoje pripažintų autorių. B. Sirutis 1940 metų liepą buvo areštuotas, išbuvo Marijampolės kalėjime iki išlaisvinimo prasidėjus karui. Jo žmona su dviem vaikais, 1941 m. ištremta į Sibirą, grįžo Lietuvon tik 1958 metais. 1941 metų birželio 22 dieną vokiečių bombonešiai atakavo Marijampolės centrą. Sugriauti ir sudegę pastatai, kuriuose buvo „Dirvos“ spaustuvė ir knygynas.

A. Dundzila ir B. Sirutis bandė atkurti bendrovę, bet iš nacių valdžios gavo leidimą atkurti tik knygyną Kaune. Greit priartėjo nauja sovietinė okupacija. B. Sirutis su dviem Lietuvoje likusiais vaikais ir Dundzilų šeimyna leidosi į Vakarų. Sirutis mirė Vakarų Vokietijoje nuo širdies priepuolio. A. Dundzila pasiekė Jungtines Valstijas ir vis svajojo apie pamėgtos veiklos atgaivinimą.

Įvairus likimas laukė buvusių „Dirvos“ bendradarbių. Prof. Mykolas Biržiška, prof. K. Pakš-

tas, kun. P. Dambrauskas, marijampolietis literatas J. Sodaitis ir kiti 1944 metais pasitraukė į Vakarų. Kai kurie žuvo okupacijos metais. Rusų rašytojo S. Minclovo kūrybos vertėjas Antanas Tarvydas 1941 metais kirtosi su Raudonosios armijos vadovybe dėl istorinių kultūrinių rinkinių naikavimo Žemaitijoje, o 1941 metų birželio 14 dieną Šiaulių „Aušros“ muziejuje raudonarmiečių ekskursijai pasakodamas apie eksponatus, nukrypo į Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istorijos temą, išiutino kai kuriuos klausytojus. Čia pat, muziejuje, buvo areštuotas, išvežtas į Maskvą ir dingo be žinios. Sovietų lageryje žuvo rašytojas V. Bičiūnas (1893–1942), Lenos deltoje badu mirė prof. V. Vilkaitis (1892–1942). Seimo pirmininkas K. Šakenis (1881–1959) išliko gyvas lageriuose ir tremtyje, ir sugrįžo numirti Lietuvon. „Dirva“ buvo išleidusi jo kelių dalių fizikos vadovėlį. 1947 metais Alytuje enkavedistai nukankino knygelių vaikams autorių K. Bajerčių. Kai kurie tęsė egzistenciją sovietų Lietuvoje. 1947 metais M. Vasiliauskas gavo nuspelnusio LTSR mokytojo vardą. Prof. J. Bendoriaus (1889–1954) „Beauštanti aušrelė“ buvo naikinama, bet vėliau už savo muzikinę kūrybą jis gavo netgi Stalino premiją. „Prisiklijavo“ prie bolševikų ir Liudas Gira. Neblogas lietuvių kalbos žinovas J. Žiugžda (1893–1979) tapo vienu niekiniausių okupantų pakalikų. Rašytojas J. Marcin-

Buvusi „Dirvos“ spaustuvė. Darbininkai laukia darbo pradžios.

kevičius irgi bandė kai kuriuos prieš okupaciją parašytus kūrinius sumaustyti ant sovietinio „kurpalio“. Bet vietoj padėkos susilaukė „pylos“ – perdirbtoje apysakoje neatsargiai paminėjo Buchariną. Gal nežinojo, kad šis J. Stalinui įsakius jau išaudytas. Medžiagos apie „Dirvos“ bendrovę liko prieškarinio Lietuvos spaudoje, Adomo Dundzilos knygoje „Lietuvos dirvonai“ (1935), jubiliejiniame bendrovės leidinyje „Dirva. Dešimt sėjos barų. 1918/9–1929“. 1994 metais Vilniuje išleista Vlado Žuko monografija apie „Dirvos“ bendrovę ir jos steigėjus.

„XXI amžius“
2009 m. gruodžio 9 d.

Jo knygos buvo kinas

Atkelta iš 7 psl.

Pittsburge, Worcesteri ir daug kitur, kur tik lietuvių esama. Visa, ką jiedu Lietuvoje į spalvotas ir garsines filmas pagavo, jau dabar rodo mūsų tautos broliams ir sesėms anapus Atlanto vandenyno.

Filmoje Lietuvą išvydę kiti dyvų dyvais nesitveria, kad Lietuva tokia graži, kad jos skaidrijo padangė skamba graži lietuviška daina, kad šaunių mergaičių rūpestingai sutvarkytuose darželiuose žaliuoja rūtos, žydi rožės, auga pinavijos, ir išdidžiai stiebias tulpės.

O štai linksmi Lietuvos vyrai šieno pradalgę varo, mergužėlės baltais grėbliais barus verčia. Pliuamos mašinos rugius kerta, traktoriai dirvonus drasko. O ant kalnelio tarp berželių svyrūnėlių naujutėlė pradžios mokykla stovi. Ar patikėsi, kad tai naujosios Lietuvos vaizdai? Ir pasitaiko tokių Tamošių netikėlių, kurie brolius Motūzus įtaria Lietuvos vaizdus pakeitus. Juk jie daug metų Lietuvos nematė, o kai jie išvyko, Lietuva visai netokia buvo. Bet kai išgirsta lietuvišką dainą, kuri tuos vaizdus palydi, tie netikėliai, džiaugsmo ašarą išspaudę, staiga atsiveria, Lietuvos gimtų laukų pasiilgsta, broliams Motūzams ranką spaudžia, padėką reiškia, kad nors filmoje gražią savo tėvų žemę lyg sapne

bus matę...“ (kalba netaisyta – R. M. L. pasta-ba).

Rodydami savo filmus Amerikos lietuviams, Kazys ir Mečys Matuzai patyrė visko. Iš pradžių jie nelabai buvo pageidaujami, mat lietuviškų salių „monopolį“ buvo užvaldę lietuvių kunigai. Priežastis buvo paprasta – atsirado vertelgų, kurie Amerikoje susuktus vaizdelius (kad ir zuikių medžioklę) pristatydavo kaip „nufilmuotus Lietuvoje“... Publika nebuvo didelių mokslų baigusi, tačiau jos nepgausi. Greit pasklido gandas ir filmų lankomumas sumažėjo. Aišku – neliko pelno ir klebonams. Neveltui sakoma, kad „savame kaime pranašu nebūsi“ – nenuostabu tad, jog Matuzų filmai pirmaisiai išgarsėjo ne Rytiniame pakraštyje, jų namuose Bruklino, o Čikagoje. Čia jų didysis „spoksmenas“ buvo „Margučio“ satyros žurnalo leidėjas ir radijo laidų vedantysis Antanas Vanagaitis. Būtent Vanagaičio dėka Matuzams atsivėrė visų salių durys – net ir Niujorke.

Uždanga dar neužskleista

Prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui, Matuzai rengė atsiveikinimo vakarus. Jautėsi pavargę, nepatenkinti savo rezultatais kinematografijoje. Kazys kadaise savo seseriai Genutei yra sakęs: „Va, mūsų rezultatas – porą metų darbo, o uždirbom \$1,600 ir išklersų vos judantį automobilį“... Mečys 1941 m. vasario 2 d. Čikagoje vedė Amerikos lietuvaite Bronę Lauciūtę. Jiems gimė dvi dukrelės – Danutė ir Marytė. Žinodamas, kad iš kino nepragyvens, maždaug 150 mylių nuo Bruklino, Genevoje Mečys įsigijo valgyklą ir benzino kolonėlę (amerikietiška „truck-stop“). Kazys netrukus taip pat sukūrė šeimą su niujorkiete Ona Lasaite – jiedu sulaukė sūnaus Charles bei dukros Marilyn. Su kamera Kazys toliau dirbo vienas. Prie vieno projekto pris-

Kazimieras Matuzas su Ona Lasaite ir Antanas Kazlauskas su panele prie Beleckų namo Puože, 1936 m.

dėjo jo brolis Vytautas Beleckas. Beleckas buvo ypatingai paveiktas karo nusikaltimų Lietuvoje. Ypač skaudžiai jis išgyveno keturių savo klasės draugų žūtį Rainių miškelyje. Pasitraukęs į Vokietiją, Beleckas įsigijo išvežtą gydytojo Kaškeliio archyvą. Tą ikonografinę medžiagą jis perdavė Kazimierui, kuris, eventualiai iš jos sukūrė filmą „Kodėl mes bėgome“. Pats Vytautas buvo apsukrus verslininkas, turėjęs daug pažinčių. Ilgus metus Niujorke jis laikė užėigą ir svetainę, kur rinkdavosi ne tik vietiniai lietuviai, bet apsilankydavo ir iš okupuotos Lietuvos atvykę svečiai – politrukai bei meno žmonės. Beleckas jų nevengė, su jais šiltai bendravo – greičiausiai tikėdamasis per juos padėti Lietuvoje likusiems savo šeimos nariams. 1964 m. jam galiausiai pavyko atsigabenti į JAV savo tėvus, o po dešimtmečio – ir seserį Genutę su šeima. Mečys Matuzas, deja, nesulaukė sesers atvykimo – jis mirė 1966 m.

Kazimieras Matuzas po karo įsidarbino fabrike, dirbo sunkų fizinių darbą. Laisvalaikiu jis filmavo BALF'o šalpos veiklą, lietuviškus renginius, „Lietuvių dieną“ 1964 m. Pasaulinėje parodoje Niujorke. 1975 m. Kazys Matuzas iš savo susuktų Lietuvos kronikų suredagavo valandos trukmės spalvotą dokumentinį filmą pagal Kanados lietuvių švietimo tarybos užsakymą. Na, o bene didžiausias Matuzo talento įvertinimas įvyko 1984 m., kai amerikiečiai iš jo įsigijo „Lietuvių dienos“ ištraukas ir įtraukė jas į telefilmą apie 1939 m. pasaulinę parodą Niujorke. Tą filmą, pavadintą „World of Tomorrow“, įgarsino legendinis aktorius Jason Robards.

Kazio seniai nebėra, tačiau jo filmai, sukurti prieš tris ketvirčius amžiaus, tebedžiugina mus. Neveltui liaudyje jie buvo vadinami „laiskais iš tėvynės.“ Už šias „gromatėles“ lietuvių tauta jam visada liks dėkinga! □

Kazimieras ir Mečys Matuzai kino filmų peržiūros metu.